

УДК 37.015.3

М. Ф. Хорошуха,
кандидат медичних наук, доцент

**ДО ПРИРОДИ АГРЕСИВНОЇ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ
(НА ПРИКЛАДІ ЮНИХ СПОРТСМЕНІВ 13–16 РОКІВ,
ЯКІ СПЕЦІАЛІЗУЮТЬСЯ В РІЗНИХ ВИДАХ СПОРТУ)**

Стаття посвячена природі агресивності учащейся молодежи (на примере юных спортсменов 13–16 лет, которые специализируются в различных видах спорта). Проанализировано влияние тренировочных нагрузок различной направленности на формирование агрессивности юных спортсменов по данным исследований индивидуально-типологических особенностей высшей нервной деятельности.

To the nature of the aggressive studying young people (exemplified by young sportsmen aged 13–16 specializing in different kinds of sport). The author of the article analyses the influence of the training loads of different directions on forming the young sportsmen's aggressiveness according to the research of the individual-technological peculiarities of the highest nerve activity.

Загальновідомо, що фізична культура і спорт в нашій державі стають все більш активнішим фактором у боротьбі за здоров'я людей, особливо учнівської і студентської молоді, створюють важливі умови для всебічного гармонійного розвитку нації. У Законі України «Про фізичну культуру і спорт» (від 03.02. 2005 р. № 2416-IV) наголошено, що «фізична культура — складова частина загальної культури суспільства, що спрямована на зміцнення здоров'я, гармонійний розвиток, підвищення фізичних, морально-вольових та інтелектуальних здібностей людини з метою гармонійного формування її особистості». Зазначимо, що всебічний розвиток людини, як особистості найчастіше розглядається авторами [1; 2] як ідеал фізичної, моральної, естетичної й інтелектуальної досконалості. У системі дитячо-юнацького спорту під гармонійним розвитком особистості розуміють таке [13]: формування соціальних (накопичення знань, умінь, навичок, цінностей у збереженні індивідуального здоров'я тощо) і особистісних (характер, емоції, почуття, мотивації тощо) якостей, всебічний розвиток фізичних якостей (сили, швидкості, витривалості, гнучкості, спритності) та духовний розвиток (розвиток свідомості, світорозуміння, моральність).

Незважаючи на той факт, що фізична культура є одним зі складових елементів гармонійного розвитку особистості, створює фундамент для формування духовних та індивідуальних якостей спортсменів, визначає їх життєву позицію тощо, останнім часом збільшилася кількість публікацій [16; 18, С. 6], в яких автори вказують, що фізичне самовдосконалення особистості засобами фізкультурно-спортивної діяльності нерідко призводить до прояву агресивності, яка має місце не лише на змаганнях різного ґатунку, але й також у сім'ї, побуті, спортивному колективі тощо.

Вивчення емоційної сфери особистості (насамперед природи агресивності) є предметом численних досліджень не лише психологів, а й фізіологів, біохіміків, філософів, соціологів, валеологів та фахівців у галузі фізичної культури та спорту. Більшість авторів вважає, що причини агресії (природженої, набутої чи інструментальної) пояснюють три основні теорії [8, 5, 3]. Перша теорія — це теорія агресії, що розуміється як інстинкт (природна якість), найбільш часто асоціюється з іменем Зіґмунда Фрейда, пов'язує агресивність з такими факторами, як спадковість, біохімія крові (на агресивність людини і тварини впливає вміст у крові чоловічого статевого гормону тестостерону [7, 9]) та типологічні властивості вищої нервової діяльності. Друга — це теорія фрустрації (від лат. *frustratio* — невдача) розглядає агресивність як наслідок глибоких розбіжностей між рівнем потреб і рівнем реальних досягнень індивіда. Інакше кажучи — це той психологічний стан, який може виникнути внаслідок незадоволення власною професією, працею, творчим пошуком тощо, а також тоді, коли людина через певних обставини не може досягти бажаної мети в житті у контексті самореалізації себе як особистості. І зрештою, третя теорія — це теорія соціального навчання, яка розглядає агресію як поведінку, набуту шляхом навчання.

Виходячи з викладеного, було поставлено таку мету дослідження: виявити специфічність дії тренувальних навантажень різної спрямованості (на прикладі занять видами спорту циклічного та ациклічного характеру) на формування агресивності спортсменів-підлітків за даними досліджень сили нервових процесів — як головної складової, що характеризує типологічні властивості вищої нервової діяльності.

Методи та організація дослідження:

- аналіз наукової та науково-методичної літератури з проблем формування духовних і особистісних якостей спортсменів;
- психофізіологічні дослідження: визначення сили нервових процесів (працездатності головного мозку) за методикою В. Д. Небиліцина у модифікації Н. М. Пейсахова [12];

- психолого-педагогічне тестування: дослідження агресивності спортсменів за модифікованим тестом Розенцвейга [11];
- лікарсько-педагогічні спостереження протягом багаторічного періоду підготовки спортсменів, а також аналіз інформації за даними опитування вчителів і вихователів училища фізичної культури про формування у спортсменів духовних та особистісних якостей (агресивності);
- методи математичної статистики [10].

Дослідження проводилися на базі Броварського вищого училища фізичної культури та загальноосвітньої школи № 9 м. Бровари (Київська обл.). Під нашим спостереженням перебували юні спортсмени 13–16 років (147 осіб), які займалися такими видами спорту: плаванням, легкою атлетикою (біг на короткі і середні відстані, стрибки у висоту і довжину, штовхання ядра, метання диску), велосипедним і лижним спортом, боксом та вільною боротьбою, які мали спортивний стаж занять від 1 до 5 років і спортивну кваліфікацію від II спортивного розряду до кандидата в майстри спорту. Контрольну групу становили 30 практично здорових учнів загальноосвітньої школи того самого віку, які не займалися спортом.

Проведення психофізіологічних досліджень. Дослідження проводилися у кабінеті психофізіологічного контролю. Задля забезпечення високої діагностичної валідності методів психофізіологічного обстеження спортсменів ми дотримувалися таких правил:

- тестування виконувалося у першій половині дня не раніше ніж через 2 години після вживання їжі;
- за один–два дні до проведення обстеження спортсмену пропонувалося зменшити фізичні навантаження за обсягом та інтенсивністю на 50%, не вживати тонізуючих і заспокійливих фармакологічних препаратів, а в день тестування — міцного чаю чи кави;
- для отримання достовірних даних потрібно проводити принаймні два–три індивідуальні обстеження;
- достовірними є ті дані, після обробки яких методом математичної статистики коефіцієнт варіативності (V) не перевищуватиме 10%, тобто коли вибірка вважатиметься однорідною [10].

Дослідження сили нервових процесів (СНП) за допомогою визначення простої рухової реакції проводяться так: досліджуваний перебуває в звукоізолюваній кімнаті у руці тримає спеціальний циліндр із стоп-кнопкою (ключем), на голові навушники. З іншої

кімнати (у разі неможливості цього — на відстані 5–6 м від спортсмена) експериментатор надає йому відповідні інструкції, через деякий час подається звук частотою 1 000 Гц, тривалістю 200 мс у такій послідовності: 40, 60, 80, 100 і 120 дБ. Інтервал між сигналами 10 с. Проводяться 13 замірів латентних періодів рухових реакцій (3 тренувальних і 10 основних). Для масового обстеження застосувалися лише дві крайні інтенсивності діапазону звуку — 40 і 120 дБ. Генерація звуку з одночасною його реєстрацією проводилася за допомогою електроміорефлексометра «ЕМР-01».

Оцінка СНП проводилася за значенням показника характеру нахилу кривої (ХНК-2) за двома інтенсивностями звуку, який визначається за формулою:

$$\text{ХНК-2} = \frac{\bar{X}_{40}}{\bar{X}_{120}},$$

де \bar{X}_{40} , \bar{X}_{120} — середнє арифметичне значення часу реакції на звук інтенсивністю відповідно 40 і 120 дБ, мс.

Психолого-педагогічне тестування також проводилось у кабінеті психофізіологічного контролю і само по собі було анонімним. Оцінка агресивності як риси особистості, що виявляється в більш-менш постійному ворожому ставленні до людей, тварин, предметів природи і матеріальної культури, схильність до їх руйнування та неспровокованим агресивним вчинкам [11], проводилася за запропонованим нами індексом якості агресивності (ІЯА): кількість агресивних реакцій поділена на кількість неагресивних. Середньостатистична кількісно-якісна оцінка стану агресивності індивідів визначалася за таким ключем:

- до 0,5 бала — низький рівень агресивності (або агресивність відсутня);
- від 0,6 до 1,2 — агресивність у «нормі» (умовно);
- від 1,3 і більше — високий рівень агресивності.

При плануванні проведення порівняльного аналізу основних психофізіологічних показників, що характеризують індивідуально-типологічні особливості ВВД, з показниками, що, відповідно, характеризують особистісні якості людини (як, наприклад, якість агресивності), ми виходили з положення про єдність психічної і нервової діяльності, на спільність яких вказував ще І. М. Сеченов [14], а академік Б. М. Теплов [15] зробив висновок, що «власності нервової системи накладають глибокий відбиток на психічний стан людини та її поведінку».

Результати досліджень та їх обговорення. У процесі проведених досліджень знаходимо, що спортсмени з видів спорту на витривалість (група I) (згідно з класифікацією видів спорту за О. Г. Дембо [4]) з достовірною вірогідністю ($P < 0,05$) відрізняються від спортсменів із видів спорту, які переважно розвивають якості сили і швидкості (група II). Згідно з оцінкою якості агресивності (табл.) бігуни (800, 1 500, 3 000 і 5 000 м), плавці, лижники та велосипедисти мають низький рівень агресивності (середньостатистичні значення ІАА становили 0,1–0,4 бала). Відповідно високий ступінь агресивності, як і потрібно було б очікувати, спостерігається у борців та боксерів ($P < 0,001$), а також у легкоатлетів, які спеціалізуються у спринтерському бігу (100, 200 м), стрибках у висоту і довжину, штовханню ядра й метанні диска ($P < 0,001$) порівняно як з контрольною групою, так і особливо зі спортсменами з видів спорту на витривалість. Зазначимо, що учні загальноосвітньої школи, які не займаються спортом, подібно до представників I групи, мають також низький рівень агресивності.

Як видно з таблиці, внаслідок проведених психофізіологічних досліджень, спрямованих на вивчення індивідуально-типологічних особливостей ВНД (за даними реєстрації показника ХНК-2, що характеризує силу нервових процесів), встановлено, що спортсмени, тренувальний процес яких спрямований переважно на розвиток швидко-силових якостей, а виконання специфічної для цього виду спорту роботи пов'язано з включенням механізмів анаеробної лактатної (гліколітичної) енергопродукції мають збудливу (високочутливу) і слабку нервову систему і, як наслідок, менший латентний період (ЛП) рухових реакцій на звук різної інтенсивності (особливо на звук 40 дБ), показник ХНК-2 є невисоким (від 1,20 до 1,35). У представників виду спорту на витривалість, аеробна система енергопродукції яких є метаболічною основою прояву аеробної витривалості, відношення ЛП часу реакції на слабкий звук більше, ніж у представників швидко-силових видів спорту, а тому показник ХНК-2 є високим і перебуває в межах 1,45–1,60 і більше.

Статистична обробка матеріалу психофізіологічних досліджень показала таке: при порівнянні абсолютних величин ХНК-2 двох груп спортсменів різної тренувальної спрямованості виявлено, що різниця між ними є ймовірно достовірною ($P < 0,05$); достовірною (на 0,1% рівні значущості) є різниця у величинах цього показника між спортсменами швидко-силових видів спорту і учнями-неспортсменами; не знайдено відмінностей ($P > 0,05$) між контрольною групою і групою видів спорту на витривалість.

Характеристика показника ХНК-2 та ступінь виявлення агресивності (за індексом якості агресивності) у юних спортсменів 13–16 років та їх однолітків — учнів загальноосвітньої школи, які не займаються спортом (контроль), $X \pm m$

Види спорту на витривалість (I)			Швидкісно-силові види спорту (II)				
Л/аглетика: біг: 800, 1 500, 3 000 і 5 000 м ($n = 17$)	Плавання: 100, 200 і 400 м ($n = 24$)	Лижний спорт: гонки 5 і 10 км ($n = 12$)	Велоспорт: гонки 15, 20, 50 і 75 км ($n = 19$)	Контроль ($n = 30$)	Л/аглетика: біг: 100, 200 м; стрибки; штовхання ядра і метання диска ($n = 28$)	Бокс ($n = 22$)	Вільна боротьба ($n = 25$)
$0,4 \pm 0,05$ ($1,53 \pm 0,035$)	$0,1 \pm 0,02$ ($1,47 \pm 0,028$)	$0,3 \pm 0,03$ ($1,59 \pm 0,067$)	$0,3 \pm 0,03$ ($1,50 \pm 0,051$)	$0,7 \pm 0,19$ ($1,48 \pm 0,025$)	$1,7 \pm 0,16$ ($1,23 \pm 0,022$)	$2,4 \pm 0,21$ ($1,30 \pm 0,033$)	$3,5 \pm 0,18$ ($1,25 \pm 0,027$)

Примітка. У дужках наводяться дані показника ХНК-2

Результати лонгітудинальних (динамічних) досліджень, де один і той самий обстежуваний бере участь у повторних (протягом багатьох років) обстеженнях, показали, що між показниками ХНК-2 і спрямованістю тренувального процесу наявний високий ступінь взаємозв'язку, що, у свою чергу, вказує на те, що названий показник є генетично детермінований. Не випадково щойно висвітлений факт надав нам змогу розробити модельну характеристику показників психофізіологічного тестування для проведення відбору перспективних підлітків для занять різними видами спорту [17]. Більше того, як це видно з наведеної таблиці, між показниками ХНК-2 та ІЯА спостерігається переважно негативний кореляційний зв'язок, тобто коли меншим значенням величини ХНК-2 відповідають більші значення показника ІЯА (агресивність більша) і, навпаки, більшим величинам ХНК-2 відповідають менші значення ІЯА (агресивність менша).

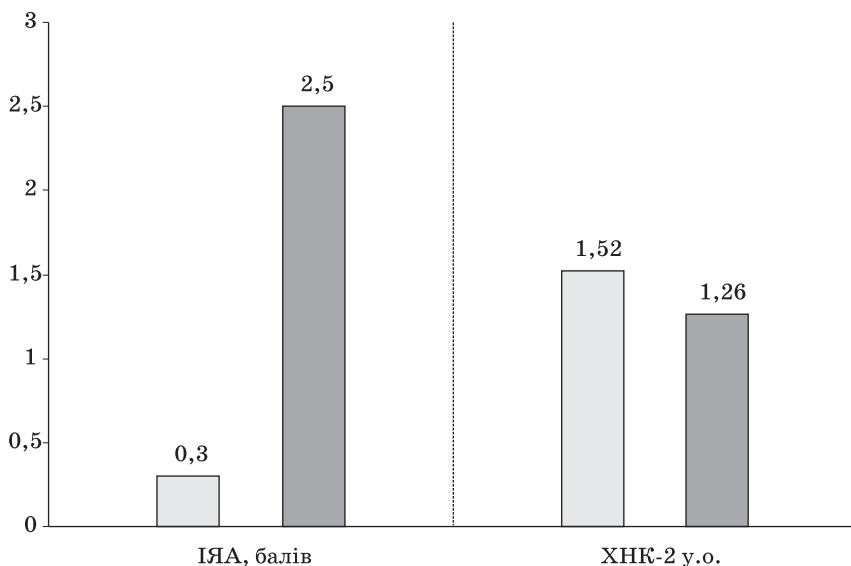
Для того, щоб переконатися у тому, що спортсмени не лише конкретного виду спорту, а й також й видів спорту різної тренувальної спрямованості (швидкісно-силових видів спорту та видів спорту на витривалість) характеризуються певними, властивими лише для них якостями особистості та психофізіологічними функціями, ми зробили спробу проаналізувати характер цих змін у спортсменів двох груп: одна група — види спорту на витривалість, друга — швидкісно-силові види спорту. Результати порівняльного аналізу показано на рисунку, з якого видно, що показники юних спортсменів видів спорту на витривалість [легка атлетика (біг на середні та довгі дистанції), плавання, вірогідністю на високому (0,1%) рівні статистичної значущості (при $P < 0,001$) відрізнялися від аналогічних показників, які були зареєстровані у представників видів спорту, що переважно розвивають швидкісно-силові якості [види єдиноборств (бокс, вільна боротьба), легка атлетика (біг на короткі дистанції, стрибки, штовхання ядра і метання диска)], а саме: високі показники ІЯА ($2,5 \pm 0,18$) і низькі ХНК-2 ($1,26 \pm 0,027$) мали спортсмени групи II і, відповідно, низькі показники ІЯА ($0,3 \pm 0,03$) і високі ХНК-2 ($1,52 \pm 0,045$) — спортсмени I групи. Це означає, що спортсмени-підлітки, які представляють швидкісно-силові види спорту, більш агресивні, ніж їх однолітки — спортсмени видів спорту на витривалість.

Висновки

1. Специфіка видів спорту зумовлює різний прояв агресивності юних спортсменів. За даними тесту Розенцвейга високий рівень

агресивності спостерігається у представників тих видів спорту, які переважно розвивають швидкісно-силові якості, переважно характеризуються ациклічністю роботи, а за потужністю самої роботи у тренувальному процесі належать до видів спорту (згідно з класифікацією видів спорту за О. Г. Дембо), які здебільшого мають максимальну та субмаксимальну потужність роботи. У більшості з них (особливо спортсменів видів єдиноборства) з придбанням одних, так потрібних для досягнення високих спортивних результатів, психічних якостей (сміливість, наполегливість, цілеспрямованість, воля до перемоги тощо) спостерігається «втрата» інших (як, наприклад, добросердечності).

2. Визначення сили-чутливості нервової системи за даними реєстрації психофізіологічного показника ХНК-2 (характеристику нахилів кривої за двома інтенсивностями звуку), на нашу думку, може бути одним із прогностичних показників у визначенні схильності до агресії.

Характеристика індексу якості агресивності (ІЯА) та показника характеру нахилу кривої (ХНК-2) у юних спортсменів 13–16 років, які спеціалізуються у видах спорту на витривалість (сірі стовпчики) та швидкісно-силових видах спорту (чорні стовпчики)

3. Нерівномірність розвитку особистісних якостей (як, наприклад, агресивності) юних спортсменів під впливом тренувальних навантажень різної спрямованості визначає необхідність корекції тренувального процесу через використання засобів виховної роботи, які повинні бути гарантом у досягненні гармонії духовного та фізичного через гармонійний розвиток особистості.

Подальші дослідження в цьому напрямі потрібно спрямувати на поглиблене вивчення характеру зміни особистісних якостей спортсменів-підлітків під впливом занять спортом різної тренувальної спрямованості.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бальсевич В. К.* Физическая культура для всех и каждого. — М.: Физкультура и спорт, 1998. — 234 с.
2. *Визитей Н. Н.* Физическое совершенство как характеристика всесторонне и гармонически развитой личности // Физическая культура и современные проблемы физического совершенства человека. — М., 1985. — С. 34–42.
3. *Грибан В. Г.* Валеология: Навч. посіб. — К.: Центр навчальної літератури, 2005. — 256 с.
4. *Дембо А. Г.* Актуальные проблемы современной спортивной медицины. — М.: ФиС, 1980. — 295 с.
5. *Дроздов О. Ю., Скок М. А.* Проблемы агрессивной поведінки особистості: Навч. посіб. — Чернігів: ЧДПУ імені Т. Г. Шевченка, 2000. — 225 с.
6. *Кабачков В. А., Тюленьков С. Ю., Куренцов В. А.* Влияние занятий различными видами спорта на психическую устойчивость и физическую подготовленность подростков с асоциальным поведением // Теория и практика физ. культуры. — 2003. — № 10. — С. 60–63.
7. *Карелсон К. М., Виру А. А., Смирнова Т. А.* Влияние силовых упражнений на уровень в крови гормонов, регулирующих белковый обмен // Актуальные проблемы функциональных резервов спортсмена: Сб. науч. тр. — Л.: Изд. ГДОИФК имени П. Ф. Лесгафта, 1985. — С. 80–83.
8. *Кретти Брайент Дж.* Психология в современном спорте / Пер. с англ. *Ю. Л. Ханина.* — М.: ФиС, 1978. — 224 с.
9. *Мухин Е. А., Дубченко В. В., Гончар В. И. и др.* Гормоны и кислород под повышенным давлением (гормональные препараты и гипероксические состояния) / Отв. ред. *В. И. Гикавий.* — Казань: Штинца, 1988. — 132 с.
10. *Начинская С. В.* Основы спортивной статистики. — К.: Высш. шк., 1987. — 190 с.
11. *Немов Р. С.* Психология: Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. — 640 с.
12. *Пейсахов Н. М.* К диагностике силы процесса возбуждения по двигательной методике // Проблемы психологии индивидуальных различий. — К., 1974. — С. 3–23.

13. *Путятина Г. Н.* Детско-юношеские спортивные школы в системе гармонического развития личности // Педагогика, психология та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: Зб. наук. пр. / За ред. С. С. Єрмакова.— Харків; Донецьк: ХДАДМ (ХХІІІ), 2005.— № 10.— С. 233–235.
14. *Сеченов И. М.* Избранные произведения / Под редакцией со вступительной статьей кандидата философских наук В. М. Каганова.— М.: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1953.— 333 с.
15. *Теплов Б. М.* Избранные труды: в 2 т.— М.: Педагогика, 1985.— Т. 2.— 360 с.
16. *Томилов В. Н.* Агрессивность в спорте: социально-биологический аспект // Теория и практика физ. культуры.— 1990.— № 10.— С. 39–42.
17. *Хорошуха М. Ф.* Про інформативність психофізіологічних показників у проведенні комплексного відбору юних спортсменів, які спеціалізуються в циклічних видах спорту // Теорія і методика фізичного виховання і спорту.— 2005.— № 1.— С. 59–64.
18. *Шумакова Н. Ю.* Взаимосвязь физических упражнений с агрессивным поведением подростков // Теория и практика физ. культуры.— 2002.— № 9.— С. 53.

Ключевые слова: агрессивность, показатели психофизиологических функций, спортсмены, школьники, подростковый возраст.

Key words: aggressiveness, the indicators of the psycho-physiological functions, sportsmen, schoolchildren, teenage.

УДК 316.34

В. М. Шиян

МЕТОДИ РЕСТИТУЦІЙНОГО ПРАВОСУДДЯ У ПРАКТИЦІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З НЕПОВНОЛІТНИМИ ПРАВОПОРУШНИКАМИ

В статье рассмотрены особенности социальной работы с малолетними правонарушителями, а также их социально-педагогической реабилитации.

The article reviews specifics of social work with juvenile offenders and their social and pedagogical rehabilitation.

На рубежі ХХ–ХХІ ст. злочинність стала однією з найгостріших проблем внутрішнього розвитку в усіх країнах світу незалежно від